

BASARAB NICOLESCU SAU DESPRE REVERIILE RELIGIOASE ALE SPIRITULUI GEOMETRIC

N-aș vrea să fac, în cele ce urmează, un *laudatio* lui Basarab Nicolescu (înnobilat sau, – cum ar zice Ion Barbu – un spirit pe care el, Basarab Nicolescu, îl iubește) *căftănit* de Universitatea Dvs., aș vrea să-i fac, în schimb, un portret spiritual, văzut nu dinspre partea științei, ci a criticii literare. Un portret, evident, prietenos, desenat de cineva care crede că prietenia este un sentiment fundamental de care însă nu trebuie să abuzăm căci, dacă abuzăm, se supără pe noi și ne părăsește. Un mare intelectual din secolul trecut, Roland Barthes, mărturisea că lui i-au reușit mai mult prietenii decât ideile. Se laudă, se răsfață. I-au reușit foarte bine și ideile. Dovadă că îl cităm mereu. Păstrând proporțiile și mentalitățile, pot zice, dacă îmi permiteți, că mie, intelectualul valah (ploieștean), mi-au reușit foarte rar și inacceptabil de puțin prietenii, în schimb, mi-au reușit mai mult ideile. Ele au fost mai fidele... Morala acestei mici fabule introductive este că, atunci când îți mai rămân, după o anumită vârstă, câțiva prieteni, grăbește-te să-i lauzi ca să nu-i pierzi.

Basarab Nicolescu este, pentru fizicieni, un teoretician reputat, cu o frumoasă carieră în Franța și, în genere, în lumea internațională a disciplinei sale. Pentru oamenii de litere, este autorul unui studiu eminent despre Ion Barbu. L-a publicat înainte de a pleca în Franța (1968) și l-a reeditat cu câțiva ani în urmă. Este, de nu mă înșel, prima oară când un om de știință, înzestrat cu sensibilitate estetică, încearcă să citească poemele din „Joc secund” cu sensibilitatea și știința unui matematician familiarizat cu limbajul ermetizant al poetului algebrist... Un studiu care rămâne și azi un punct de referință în lumea puțin ezoterică a admiratorilor lui Dan Barbilian/ Ion Barbu. Autorul, de sorginte ploieșteană, („caragialist” ca Nichita Stănescu și subsemnatul, elev ca noi toți al neuitatului profesor Gh. V. Milica, elev la rândul lui și admirator fanatic al lui G. Ibrăileanu), autorul, zic, mic de stat și cu firea iute, a căpătat cu vârsta o fizionomie care aduce în chip izbitor cu aceea a lui Albert Einstein. Poartă, ca și acesta, o coamă bogată și rebelă și, pentru a întări imaginea, ploieșteanul nostru, adaptat stilului intelectual parizian, iese în lume însoțit de o pipă pe care o aprinde și o stinge neîncetat. Am mai

observat aceste gesturi, cu multe decenii în urmă, la Mircea Eliade, când l-am vizitat la Paris, în micul lui apartament din Place Charles Doullin, din Montmartre ... Este, probabil, un gen puțin studiat al intelectualului care n-are, totuși, vocația de fumător, căci, de ar avea, n-ar pierde atâta timp cu acest ceremonial, după mine, inutil. Este un om plin de afecțiune și, lucru rar printre diaspornicii români, nu s-a lepădat de condiția lui de român. Nu se rușinează, vreau să spun, de originea lui și, după câte mărturisește, nu a trăit drama schimbării identității de care vorbește Cioran în cărțile sale.

Om de știință, format la școala românească, Basarab Nicolescu a fost acceptat la C.N.R.S. și, dincolo de profesiunea sa, s-a implicat în alte proiecte intelectuale, cum ar fi, de pildă, *transdisciplinaritatea*. A creat, împreună cu alți intelectuali de marcă selecții din profesii diferite, o disciplină (nu știu dacă pot să-i zic: o știință nouă) care, după câte îmi dau seama, câștigă teren în lumea cercetării. Ideea de bază este că în procesul cunoașterii e nevoie nu de o singură știință, ci de mai multe, și că obiectul cunoașterii este azi mult mai complex decât părea a fi ieri. E nevoie, dar, de alianțe noi pentru a duce la capăt acest proces. Basarab Nicolescu este dedicat trup și suflet acestui proiect și în toate scrierile sale reclamă această complicitate, de dedesubt, a *științelor tari* și a *științelor spiritului*. El crede, chiar, că fizica și religia se pot întâlni și împreună pot lămuri o parte, cel puțin, din misterele existenței. Nu-și propune, evident, să demonstreze pe cale științifică existența lui Dumnezeu, dar până la Dumnezeu sunt atâtea alte lucruri în fața cărora științele exacte bâjbâie. Să mai spun că, până să ajungem la Dumnezeu, ne pot mânca sfinții îndoielii?

x

Am făcut această introducere pentru a ajunge la „Teoremele poetice” ale lui Basarab Nicolescu publicate recent de Biblioteca Metropolitană din București într-o ediție bilingvă, în viziunea grafică și cu ilustrațiile lui Mircea Dumitrescu. O carte, grafic vorbind, splendidă, o carte – obiect estetic, în 13 capitole detașate și legate după metoda japoneză. Fiecare capitol are un portret desenat de același Mircea Dumitrescu, inspirat și neobosit, cum îl știm. Fiecare capitol poate fi citit independent, ca o carte cu un număr variabil de poeme. Prima se cheamă „Nivele de realitate”. Cea mai voluminoasă dintre ele (a IX-a) vorbește despre „Natură”, altele: despre „Rațiune”, despre „Știință și Tradiție”, despre „Terțul tainic inclus” sau despre fantasma cea mai dragă fizicianului: „Transdisciplinaritatea”. De ce „teoreme poetice”, de ce această alianță oximoronică? Ne explică autorul în mai multe rânduri. „Thêorema” înseamnă „spectacol” și, dacă este

vorba de spectacol, ce spectacol nu poate fi prezentat prin teoreme matematice?, întreabă el retoric, bine înțeles. Nu m-am lămurit prea mult, trebuie să mărturisesc, dar accept ideea că o teorie poate provoca spiritul și, în genere, orice demonstrație științifică poate fi, pentru oamenii pricepuți, un spectacol de inteligență și fantezie.

Mai sugestive pentru mine, critic literar, sunt însemnările aforistice din „Poetica cuantică”. Basarab Nicolescu vorbește, aici, despre cunoașterea poetică în relație cu cunoașterea cuantică, zicând că împreună vizează cunoașterea „terțului tainic inclus. Conceptul din urmă, împrumutat din filosofia lui Ștefan Lupașcu (sau, mă rog, în acord cu acest mare filosof care, în tinerețea lui românească, a scris versuri!), revine sistematic în desfășurarea acestor *teoreme poetice*. Dacă înțeleg bine lucrurile, „terțul tainic inclus” este un punct de referință esențial în imaginarul teoretic și poetic al acestui fizician care crede că poezia nu este străină de știință. El încearcă, acum, să definească noțiunile estetice (spațiul, timpul poetic, imaginarul, cuvântul) prin termenii fizicii cuantice și invers. Nu știu dacă, științific vorbind, are sau nu dreptate, dar ce pot să spun despre teoriile lui poetice este faptul că ele ascund, deseori, un fin moralist. Este, în fond, nota care interesează în aceste notații în care filosofia este dominată de conceptele științei ... Ce-i imaginarul poetic? Întreabă autorul. Știm, aproximativ (foarte aproximativ) din punctul nostru (literar) de vedere, dar din punctul de vedere al transdisciplinarității, „imaginarul poetic nu-i nimic altceva decât imaginarul cuantic”.

Sentimentul meu, când citesc această propozițiune, este că o necunoscută este lămurită printr-o necunoscută și mai mare, dar nu protestez prea tare pentru că atunci când nu pricepi un lucru nu înseamnă că ceea ce nu pricepi nu este adevărat. Așa că trec mai departe și aflu că și „cuvintele sunt cuante” și că inspirația poetică (aceea cu care de la Femios încoace se laudă orice poet!) este, din punctul de vedere al fizicianului cuantic, „percepția respirației solidare a diferitelor nivele de Realitate”... Aici înțeleg ceva și anume că poetul este acela care sugerează un lucru prin alt lucru, altfel zis: împacă apa cu focul, posibilul cu imposibilul, existentul cu inexistentul etc. Dacă este așa, definiția cuantică este bună. Dacă nu, vina este a mea. Dar *Poezia*? Ei, bine, „poezia este suprema aproximare cuantică a lumii”. Dacă acceptăm această determinare (eu, unul, o accept, înțelegând că poezia aproximează mecanica universului și revelează, cum zice în alt loc autorul „Teoremelor poetice”, „secreta dinamică” a universului!), putem accepta, atunci, și ecuația magică ce urmează: „Știință + Iubire = Poezie”. Nu prea îmi dau seama cum iubirea poate transforma știința în poezie, dar îmi place această ipoteză. Este, oricum în

favoarea poeziei – o noțiune pe care postmodernitatea n-o așează în primele locuri ale ierarhiei intelectuale...

Când fizicianul învățat și cu imaginarul cuantic foarte productiv (coboară sau înalță?) teoremele sale în lumea mai profană a moralisticii, atunci aforismele capătă o mai mare pregnanță. Iată o însemnare despre crima ce se produce zilnic împotriva poeziei: o crimă „care provoacă toate celelalte crime; și totuși, ea nu este pedepsită, fiindcă lumea ar deveni o vastă închisoare pe viață”. Admirabil. Chiar dacă nimeni nu se gândește să tragă la răspundere pe ticăloși. Lumea s-a obișnuit cu această crimă, ca să nu spun că nimeni n-o bagă în seamă.

Dar să revin la teoremele poetice fixate, în viziunea acestui fizician umanist, în punctul de convergență între fizica cuantică, filosofia naturii și experiența interioară. Să zicem că este așa cum spune filosoful științei. Ce urmează mă pune însă pe gânduri: aflu, de pildă, că „teoremele poetice nu dovedesc nimic” și că rolul lor nu este „de a deschide, ci de a lăsa să pătrundă”. O formulare noiciană. O aproximare a aproximației... Ce noțiune serioasă este aceea care închide și nu deschide spiritul? Trec repede peste acest paradox. Paradoxul crește când aflu, mai departe, că teoremele nu demonstrează nimic și că rolul lor este, în fapt, „să dezvăluie Evidența Absolută ascunsă pretutindeni”. Citesc de cinci ori aceste rânduri și la urmă mă întreb dacă este vorba de *Théorie* sau de Dumnezeu, de știință sau de religie?... Și, dacă este așa, înseamnă că fizica (*théoria*) nu ne spune mai mult decât teologia... Și atunci?...

Unde mă despart, categoric, de prietenul meu Basarab Nicolescu, este atunci când el avertizează că teoremele poetice nu trebuie luate ca niște aforisme. Și că ele nu trebuie înțelese, ci lăsate doar să acționeze... Dar, adaugă el în limbaj taoist: „dacă nu cumva a le lăsa să acționeze e o formă a înțelegerii lor”. Aceste reflecții în marginea științei cuantice, a terțului tainic inclus și a poeziei sunt, totuși, niște aforisme inteligente și de multe ori surprinzătoare. Este, după mine, șansa lor de a fi citite și acceptate de cei care, iubind poezia și filosofia, încearcă să înțeleagă relațiile lor cu alte domenii ale spiritului și, cum zice autorul, cu alte nivele ale realului. Altminteri, le-ar citi și le-ar înțelege doar fizicienii și matematicienii. Cred, dar, că Basarab Nicolescu se înșeală în privința naturii nonaforistice a teoremelor sale poetice. Din fericire.

Ce-i surprinzător (și, trebuie să mărturisesc, ce-mi place) în discursul științific-moralistic al lui Basarab Nicolescu este faptul că el introduce în procesul cunoașterii poezia. Este un mare paradox, pentru că poezia nu mai este demult invitată la masa

științelor postmodernității. Autorul „Teoremelor poetice” îi face loc la acest ospăț al scepticilor care caută și nu totdeauna găsesc ceea ce caută, zicând că fără poezie lumina științei nu vede și rațiunea se hrănește cu himere și, în cele din urmă, rațiunea moare strivită de propria suficiență. Așa că el pune poezia la lucru și, în căutarea *terțului tainic inclus* (actorul decisiv, actantul care sparge tirania logicii binare!), acordă poeziei un rol important. Din această perspectivă, el introduce în discursul cunoașterii câteva concepte noi, cum ar fi cosmodernitatea sau poetica cuantică, și încearcă să redefiniească mai multe noțiuni cu care operăm zilnic fără să fim totdeauna conștienți de sensul lor. Începe cu *natura*, văzută ca un dicționar cosmic, și încheie cu mitologiile, astuțiile, bolile *eului* (volumul al XIII-lea). Ce reprezintă libertatea din această perspectivă?, întreabă el tactic. Și răspunde: „libertatea este discontinuitatea; discontinuitatea dă un sens vieții omului”. Dar mișcarea cosmică? „Două fluvii paralele care curg cu o forță considerabilă – în direcții opuse – străbătând toate cosmosurile; discontinuitatea este trecerea de la un fluviu la celălalt”. Și după ce aflăm cum trebuie să fie reprezentată vizual mișcarea cosmică și ce este, în realitate, discontinuitatea, aflăm și faptul că fără discontinuitate nu există conștiință, iar fără conștiință nu există discontinuitate.

Mă opresc aici. „Teoremele poetice” m-au convins că în spatele fizicianului stă un moralist cu imaginarul dominat de două universuri. Este și el, în felul său, un *terț tainic inclus* între o știință ce tinde la exactitate și o altă disciplină (teologia, lumea, în genere, a spiritului) care produce fantasme, angoase și poezie... Basarab Nicolescu vrea să le apropie și de aceea umple abisul dintre ele cu meditațiile lui despre miracolele *terțului tainic inclus* în tot ceea ce există pentru că există și în ceea ce nu există pentru că n-a fost încă revelat...

Ce-i un moralist? Dacă moralistul este prin excelență un utopist, cum crede Julien Benda, și că rolul acțiunii morale este acela de „a-și crea obiectul, afirmându-l”, atunci fizicianul și filosoful Basarab Nicolescu intră greu în această formulă clasică. Dacă, așa cum cred eu, moralistul este acela care dezleagă nodurile gândirii logice și pune la îndoială toate evidențele rațiunii pentru a revela misterele ascunse ca șerpilor, sub pietrele gândirii noastre, atunci Basarab Nicolescu este un moralist remarcabil. Un moralist, aș zice, de stil nou, ieșit nu din cărțile moralistilor secolului al XVII-lea, ci dintr-o știință modernă (fizica cuantică). El vrea să împace, cum am spus, religia cu științele exacte și să dovedească, între altele, că, fără poezie, cunoașterea nu este niciodată completă și nici exactă...

Părăsesc „Poemele poetice” ale fizicianului Basarab Nicolescu care ne învață că „cuvintele sunt cuantice” și că poezia este „suprema aproximare cuantică a lumii” sau că „Știință + Iubire = Poezie”, îl părăsesc, spun, pentru a încheia portretul pe care l-am promis, spunând ceva despre omul care vrea să împace știința nu cu poezia, ci cu religia. După mine, e mai greu, dar nu imposibil din moment ce sunt atâția oameni de știință care încearcă acest lucru. M-am întrebat, ascultându-i sau citindu-i, de ce încearcă un om din sfera științelor exacte să-l caute pe D-zeu? Nu-i ajunge știința lui exactă? De ce un mare savant atomist lucrează șase zile în laboratorul său și duminică se duce la biserica din cartierul lui și cântă în corul bisericii, iar luni, dimineața, se întoarce în laborator? Încă o dată, ce-i lipsește și ce caută? Nu-i ajung certitudinile științei? Nu-i ajung, în mod sigur, din moment ce caută, altele, în altă parte... Dar ce-i lipsește și ce caută și, mai ales, găsește el ceea ce caută? La acest punct al speculațiilor mele, nu știu cât de potrivite în această ocazie, îmi vin în minte cuvintele pe care un om sărman i le adresează lui Iisus, atunci când vine să-l roage să-i ajute copilul bolnav: „Cred Doamne, ajută necredinței mele”. Aș adapta această splendidă propoziție la condiția unui om de știință care, în rugăciunea lui duminicală, se adresează în acest chip Dumnezeului pe care îl caută: „cred și știu câte ceva, Doamne, ajută necredinței mele și deschide știința mea spre Tine”...

Îl regăsesc pe Basarab Nicolescu, prietenul și comilitonele meu, în această propoziție. Sau îmi place mie să-l caut în ea. Altminteri, de ce s-ar apuca el să ne spună că fizica în variantă cuantică se înfrățește cu poezia, că poezia ne revelează „secreta dinamică” a universului și, la urmă de tot (la urma urmelor!), știința și religia nu sunt decât două părți ale aceleiași ființe?... Te firitesc, *onorabile* coleg, să găsești ceea ce cauți, dacă n-ai găsit, cumva, înainte de a începe să cauți.

București, 12 mai 2012